

Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Humántudományi Szekció

Témavezető: dr. Novák Veronika

2025. 1. 15.

Nagy Eszter Hedvig:

**Hősiesség a társadalmi nemek keretein túl – Jeanne d’Arc
és a kilenc hős Christine de Pizan munkáiban**

Bevezetés

A középkorról mindig különféle szélsőséges koncepciók, sokszor teljesen fekete-fehér képek mentén beszélünk, amelyben az egyház, háborúk hosszú sora, valamint egy szigorú társadalmi rendszer határozta meg a hétköznapiakat. És bár a középkornak valóban kötött struktúrái voltak, ez korántsem ennyire egyértelmű, és sokkal árnyaltabb képet kaphatunk a 14 – 15. század társadalmát közelebbről szemlélve. Az egyik legtipikusabban merevnek tűnő berendezkedés éppen a társadalmi nemeket, a férfi és női viszonyokat, a férfiasságot és nőiességet jellemzi. Ezek alapján a férfi a domináns, határozott és erőteljes, a nő pedig az ezt ellensúlyozó, szubmisszív, engedelmes, csendes párja. Ez pedig egy olyan a társadalomképet mutat, amelyben a hősiesség a férfiakhoz kapcsolódott – a hősiességet ugyanis erények határozták meg, az erények pedig nemi szerepekhez kötődtek.

A középkor kapcsán nagyon fontos a férfi ideál és a hősiesség szerepe, ami egy olyan háborúkkal átszőtt, konfliktusokkal teli időszakban, mint a 14 – 15. század nem is meglepő. A férfiasság teljes átlátásához azonban nem mellőzhető a nőiesség vizsgálata sem, ha pedig ránézünk erre is, feltűnhet, hogy valójában mindkét nemi kategória esetében bőven találhatunk rá példát, hogy valaki nem felelt meg az elvárásoknak, túllépett azok keretein. Ezzel felvetődik a lehetősége annak, hogy a hősiesség a társadalmi nemek keretein túl is létezhet, esetleg átjárhatóvá teheti a férfi-női nemi kategóriákat is. A legemblematikusabb ilyen személy Jeanne d'Arc volt, aki a százéves háborúban való fellépésével egyértelműen egy olyan szerepet vállalt, ami messze túlmutatott mind nemének, mind társadalmi rétegének a határain. A középkori társadalom szempontjából azonban nem is az ilyen különleges, a hagyományos kereteken túlmutató egyedi esetek az érdekesek, hanem inkább annak a vizsgálata, ezekhez az esetekhez hogyan viszonyultak a korban, miképpen beszéltek róla.

Az erények és a hősiesség a középkorban elválaszthatatlanul kapcsolódtak egymáshoz, erre pedig a leglátványosabb példa a késő középkori hősideál reprezentációjára megalkotott *neuf preux*, vagyis kilenc hős motívuma, valamint annak női párja, a *neuf preuses*, kilenc hősnő. Az, hogy a kilenc hős ideálja női verzióban is létezett, önmagában esélyt ad annak vizsgálatára, hogy vajon a középkorban mit jelentett a hősiesség, mennyire volt nemhez kötött koncepció, és milyen erényekkel kapcsolódott össze. Ezzel együtt lehetőséget ad arra is, hogy a kilenc hős és hősnő között Jeanne d'Arcot is megpróbálom elhelyezni a kérdéskörben, és megvizsgáljuk, a lány hogyan felel vagy nem felel meg a korabeli hősideálnak, milyen erények mentén illeszthető be saját vagy az ellenkező nem kategóriáiba, és mindez hogyan világít rá a kérdésre,

hogy vajon tényleg szigorúan kötöttek voltak- e a nemi normák, esetleg éppen ez biztosított valamiféle átjárást és szürke zónát.

Jeanne d'Arc (1412 – 1431), a kilenc hős, a nemi elvárások és a középkori hősiesség ideáljának problémáját Christine de Pizan (1364 – 1431) munkáin keresztül elemeztem, aki egy késő középkori női szempontot képvisel. Az ő írásaiból kiindulva ismerkedhetünk meg egy kortárs elképzelésről a nemekkel kapcsolatban és az erények fontosságáról. Az orléans- i szűz esete már a korabeli gondolkodók fantáziáját is megmozgatta, és sorra születtek az irodalmi alkotások és elmélkedések a lány fellépésével kapcsolatban. Az esetet feldolgozta Christine de Pizan is, a késő középkor talán legjelentősebb női szerzője, aki a nők védelmezőjeként lépett fel. A szerző a női nemmel több szempontból foglalkozott. Tárgyalta a nők jelenlétét a háborús szférában, többször foglalkozott a nemek közti különbségekkel és kiemelt figyelmet fordított az erényekre.

Dolgozatomban tehát a késő középkori erények és a lovagideál kapcsán szeretném vizsgálni hogyan jelent meg a hősiesség a társadalmi nemek határain belül, és vajon volt-e lehetőségek azok átlépésére. A késő középkori társadalmi nemek, a nőiesség és ennek a kapcsolata férfiak által dominált területeken természetesen egy sokszor elemezett téma a történettudományban, és ezek mindegyikére vonatkozóan dolgoztam szakirodalommal. Ilyen például a hadviselés, amelyben a negatív társadalmi megítélés ellenére a nők ugyan jelen voltak, de az ez ellen felszólaló hangok valóban a részvételük a csökkenéséhez vezettek.¹ A másik ilyen terület a nők hatalmi szerepben való fellépése: bár a társadalom alapvetően nyilvános (férfias) és privát (nőies) szférára osztódott fel, de a középkor későbbi századaiban egyre inkább ezeknek a keveredését láthatjuk;² a nemes nők földesúri szerepben való megjelenése például egyre elfogadottabbá vált, bár az ilyen nők jelenlétére a társadalom szükségét érezte, hogy valamilyen megoldást találjon, amit olyan, kicsit a férfi és női nem között megtalálható kategória megteremtéséhez vezetett, mint a *virago*.³ Az is érdekes szempont, hogy mindez hogyan illeszkedik bele a középkor vallásos világképébe, amelyben szexualitás és a vallásosság volt

¹ Megan McLaughlin, „The woman warrior: Gender, warfare and society in medieval Europe“, *Women's Studies* 17. (1990.), 194 – 200.

² Judith Bennett – Ruth Mazo Karras, „Women, Gender and Medieval Historians“, in *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe*, szerk. Judith Bennett – Ruth Mazo Karras (Oxford: Oxford University Press, 2013.), 9.

³ Kimberly A. LoPrete, „Gendering viragos: Medieval Perceptions of Powerful Women“, in *Studies on Medieval and Early Modern women*, szerk. C. Meek & C. Lawless (Dublin: Four Courts, 2005.), 19., 21.

hatással a kialakuló női képre, amelyben a nők szexuális magatartása alapján kaptak pozitív vagy negatív megítélést.⁴

Saját kutatásomban a kilenc hős motívuma, Jeanne d'Arc és Christine de Pizan munkáinak viszonyán keresztül foglalkoztam e témával. A hősiesség vizsgálatára szolgált a kilenc hős motívum, amely sokszínűsége és széleskörű ismertsége révén alkalmas a késő középkori hősi ideál bemutatására. A férfi és női szerep összevetésére és konkrét példaként Jeanne d'Arc jól ismert alakját használtam, aki számos szálon kötődik a kilenc hőshöz. Mindehhez pedig forrásbázisként Christine de Pizan műveit használtam, egy 15. századi női perspektíva tükrében legyenek vizsgálhatók az említett kérdések.

Keretek: a kilenc hős, Christine de Pizan és Jeanne d'Arc

A kilenc hős, Christine de Pizan írásai és Jeanne d'Arc összekapcsolása első sorban szűkebb keretek megrajzolását igényli, ezért első sorban a kilenc hőst mint irodalmi motívumot és Christine de Pizan munkásságát szeretném bemutatni.

A kilenc hős körvonalazása alapvetően nehezebb feladat, mint azt elsőre gondolnánk, ugyanis egy széles körben elterjedt, több kontextusban használt motívum volt a középkori Európában. Először Jacques de Longuyon *Les Voeux de Paon* c. 1312-ben írt vitézi énekében (*chanson de geste*) jelenik meg, amelynek hagyományát később több fordítás vitte tovább, amelyek többkevesebb változtatással adták át az eredeti szöveget. A kilenc hős hagyománya egész Európaszerte elterjedt volt, és népszerű motívumként jelent meg több területen: az irodalomban, a heraldikában és a festészetben is. A kilenc hős három triászra szakadva reprezentálja a középkori lovagideált, a harci, hitbéli és fejedelmi erényeket: három pogány, három zsidó, illetve három keresztény hősből áll a *neuf preux*, vagyis a kilenc hős. Ezeknek a sora alapvetően Jacques de Longuyon listája óta gyakorlatilag változatlan: a pogányok Hektor, Nagy Sándor és Julius Caesar, a zsidók Józsué, Dávid király és Júdás Makkabeus, a keresztények pedig Artúr király, Nagy Károly és Bouillon Gottfried. Néha egy-egy szerző sajátos verziót dolgozott ki, például William Shakespeare csak Hektor, Nagy Sándor és Júdás Makkabeus alakját használta, és saját sort állított fel, valamint néhány esetben egy tizedik hős is feltűnik a sorban, de ez sokkal kevésbé gyakori, mint hogy a *Voeux de Paon* kilenc hősének használata.⁵ A hősök sora

⁴ Vladimir Tumanov, „Mary versus Eve: Paternal Uncertainty and the Christian View of Women“, *Neophilologus* 95 (2011), 512 – 513.

⁵ Roger Sherman Loomis, „Herald of Hector or Confusion Worse Confounded“, *Speculum* 42, no. 1 (1967), 32.

egyfajta történeti kronológiát is alkot, bemutatja a középkori emberek számára teljes ismert történelmet, amely vallási kategóriákba osztva tagolódik korszakokra, sőt az egyes korszakokon belül is követik az időrendet: Hektor alakjával a legrégebbi történettől, Trója ostromától jutunk el a hozzájuk időben legközelebb álló keresztes lovaghoz, Bouillon Gottfriedhoz.⁶ Ezzel tulajdonképpen arra szeretnék rámutatni, hogy a kilenc hős első sorban egy, a térbeli határokon átívelő, több évszázadot összefoglaló, átfogó képet adhat a késő középkori lovag- és férfiideálról. Ez pedig remekül használható annak a tanulmányozására, hogy maga a harci szerep milyen nemi kereteket teremt, és ezekbe hogyan illeszthető be a Christine de Pizan munkáiban kibontakozó Jeanne d'Arc képe.

A magyar fordítás kilenc hősként emlegeti ezeket az alakokat, az eredeti, francia *preux* kifejezés azonban valamiféle elemzésre szorul, ami könnyebbé teheti annak a megértését, mit is reprezentálnak ezek a hősök csoportként és egy közös, nagy ideálként. Csakúgy, mint a magyar „hős” szó, gyakorlatilag a francia *preux* is inkább egy gyűjtőfogalom, amit lovagi erényekkel hoznak összefüggésbe, bár feltűnhet a *courtois* (legközelebbi fordításban talán „udvarias”) mellett mint a bátorságra használt kifejezés, aminek a legközelebbi magyar fordításának talán a „vitéz” felel meg.⁷ A *preux* egyszerre vonatkozik fizikai és lelki tulajdonságokra – olyan személyt jellemez, aki fizikailag erős, mindig készenlétben áll, energikus, élénk, emellett pedig bölcs és erényes. A tágabb körű értelmezés beemeli a *lovagias* szempontot, ami már egy olyan személyre utal, aki egy meghatározott társadalmi rétegbe (nemesség) tartozik, sőt leginkább uralkodói szempontból testesít meg egy ideált, aki bátor, lovagi tetteket hajt végre.⁸ A középkori irodalmi hagyomány *preux*- je egy harcos, aki a keresztény értékek védelmében lép fel. A *preux* tehát már magában a lovagi ideált jellemző kifejezés, amit a kilenc hős motívuma tulajdonképpen csak felhasznál, és a felsorakoztatott alakok személyisége és tettei beemelése által pedig bővíti.

Az összes hős kiemelkedik katonai tevékenységével és tehetségével, ám mindegyikhez rendelhetők egyéb tulajdonságok is. Hektor általában a lista vezetőjeként tűnik fel,⁹ neki a

⁶ Jennifer Krieger, „Nine Heroes/Nine Worthies“, in *Compendium heroicum*, szerk. Ronald G. Ash, Achim Aurnhammer, Georg Feitscher, Anna Schreurs-Morét, Ralf von den Hoff (Friburg: University of Friburg, 2024.) 2 – 3.

⁷ Bővebben a *courtois*-ról és a lovagi ideálról: *Dictionnaire du Moyen Age*. Szerk. Claude Gauvard, Alain de Libera és Michel Zink (Paris: Press Universitaire de France, 2002.), 360.

⁸ Anne Salamon, „Les Neuf Preux: entre édification et glorification“, *Questes* no. 13, (2008.): 39.

⁹ R. S. Loomis, „Herald of Hector or Confusion Worse Confounded“, 32.

fizikai ereje mellett kormányzói képességeit hangsúlyozzák. Nagy Sándor jellemzésénél fontos szerepet kap a tény, hogy tanácsadókra támaszkodva uralkodik, nem egyedül hozza a döntéseit, és nem is uralkodik az egész világ felett. Caesar esetében érdekes módon az uralkodói szerepe nem hangsúlyos, nála központi szerepet a hódításai kapnak.¹⁰ Jennifer Krieger friss, idén publikált elemzése a *Neun Gute Helden* szoborcsoporthoz elemzésénél kitér arra, hogy az, amilyen módon az egyes hősöket ábrázolták, jellemzi a személyiségüket és az erényeket is, amelyeket a harciasságon és a bátorságon túl reprezentálnak, ugyanis a kilenc hős az ideális lovagon kívül egy jóval tágabb értelemben vett középkori ideált mutat be. Ennek alkotóeleme a politikai a rátermettség, az elmélkedés, a megfontoltság, az átgondolt döntéshozatal, a magabiztosság, az elhivatottság, emellett pedig a bibliai hősöktől kezdve természetesen a vallásos elhivatottság és az Istenhez való hűség is lényeges: a szobrok között Júdás Makkabeus az, aki égre emelt tekintetével isteni tanácsra vár.¹¹ A három keresztény hőst pedig minden esetben hódításaik mellett vallásos példaképként is ábrázolják, sőt kifejezetten keresztény hódítókként – ez főként Bouillon Gottfried kapcsán jelentős, hiszen az ő alakja emeli be a Szentföld visszafoglalásának, a szent háborúnak az elemét.¹²

Az egyes hősök kapcsán hangsúlyozott tulajdonságok jelentősen függték a szerzőtől, annak tér- és időbeli környezetétől, valamint sok esetben leginkább tájékozottságától: így tudják egyes verziók nagyobb részletességgel átadni a három zsidó hős vallásos áhítatosságát vagy a kapcsolatukat a női csábítással.¹³ A három pogány hős elsősorban nem vallásos szempontból volt példa, de a többi hősben is találhatunk ebből a szempontból némi kivetnivalót – a bibliai hősök sorában megtalálható Dávid a középkorban a bűnbánat példaadójaként tűnik fel, ezt pedig a kilenc hős hagyománya sem veti el.¹⁴ Emellett zsidó és a keresztény hősök is a hangsúlyozott erényeiken túl számos karakterhibával rendelkeztek, amelyről feltételezhető, hogy az olvasók és hallgatók nagy része tudott, mivel más történetekben olvastak róluk.¹⁵ Ez

¹⁰ Ruth Mazo g, „Perfect Men? The Nine Worthies and Masculinities“, Sophus Bugge Annual Lecture 2019. *Collegium Medievale* 33. (2020), 7.

¹¹ J. Krieger, „Nine Heroes/Nine Worthies“, 16 – 17.

¹² Richard H. Godden, „The Medieval Sense of History“, in *Misconceptions about the Middle Ages*, szerk. George Ferzoco – Carolyn Muessig. (Routledge Studies in Medieval Religion and Culture. New York – Abingdon 2008.), 207 – 208.

¹³ R. M. Karras, „Perfect Men?“ i. m., 10.

¹⁴ R. M. Karras, „Perfect Men?“ i. m., 7.

¹⁵ R. M. Karras, „Perfect Men?“ i. m., 11.

leginkább arra a tényre mutat rá, hogy bár a kor fabrikált egy ideális hősképet, amelynek jelentős elemeként jeleníti meg többek között a vallásos elhivatottságot, ezt pedig kivetíti kilenc alakra, ennek ellenére korántsem biztos, hogy a kilenc hős felé fordulhatunk a valóban tökéletes középkori férfi megfelelőjét keresve. Ez azonban egyben jogossá teheti azt a kérdést is, van- e egyáltalán olyan középkori férfi ideál, aminek ténylegesen meg lehet felelni, és feltétlenül az kell- e, hogy ebben a szerepben szigorúan egy férfi tűnjön fel, ez utóbbi kérdés pedig felveti a lehetőségét annak, hogy a szigorú nemi kereteken túl is érdemes gondolkodni akár a hősiesség, akár a kilenc hős szerepéről ebben az ideálképben.

Ezért is fontos kiemelni, hogy a női hősök szerepe sem volt teljesen ismeretlen a középkorban. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy magának a kilenc hősnek is megszületett a női megfelelője, a *Neuf Preuses* (kilenc hősnő). Ennek megalkotását eredetileg Eustache Deschamps nevéhez fűzték, ma már viszont valószínűbbnek tartják, hogy a kilenc hősnő először Jehan Le Fèvre *Livre de Leese* (1373 – 1387.) című alkotásában jelent meg, Deschamps az ötletet csak tovább vitte balladáiban. Elsőként az *Il est temps de faire le paix* (1389 – 1396.) című művében használta a kilenc hősnő motívumát. A középkori művészetben ugyancsak igen népszerűvé váló női hős alakok általában a férfiak mellett jelentek meg, listájuk azonban nem annyira konzisztens, mint a kilenc hősé, illetve nem is annyira sokszínű. A Deschamps által kreált lista ókori történeti és mitológiai alakokat sorakoztat fel, míg az eredeti, férfi verzió hármas felosztása jóval változatosabb hősképet tár elénk. A lista emellett sokszor változott, a leggyakoribb szereplői olyan keleti uralkodónők, mint Szemiramisz asszír-babiloni királynő, Teuta illír királyné, Tomürisz királynő és Deipülé, valamint harcos amazonok, mint Hippolüté, Melanippe, Lampedo és Pentheszileia. Ez is mutatja, hogy bár törekedhettek valamiféle szimmetriára azzal, hogy megalkották a kilenc női hős különböző csoportjait, a belső szerkezetükre ez már nem igaz, hiszen hiányzik a hármas felosztás.¹⁶ Emellett természetesen a női alakok éppen azzal a problémával küzdenek, amivel a férfiak első, pogány

¹⁶ Nina Niedermeier, „Nine Heroines/Nine Worthy Women”, in *Compendium Heroicum*, szerk. Ronald G. Asch, Achim Aurnhammer, Georg Feitscher, Anna Schreurs-Morét és Ralf von den Hoff (Friburg: University of Friburg, 2024), 2.; Ez a tanulmány a későbbiekben foglalkozik azzal is, hogy Németországban és Angliában a késő 15. és a 16. században megjelent a kilenc hősnő hármas felosztású formája – bár ezek is fontos következtetésekre használhatók a késő középkor és a kora újkor nőképét tekintve, ezeket bővebben mégsem tárgyalom a munkámban, hiszen nem lehettek hatással a 15. századi franciaországi Jeanne d’Arc-hősképre. Bővebben ezeket a tanulmány a 10 – 12. oldalon fejti ki.

hármasa, tehát a vallásos elhivatottságot nem tudják ábrázolni – ez pedig azért fontos, mert alapvetően a női bátorságot leginkább ezzel lehetett összekapcsolni a középkorban.

A kilenc hősnő kérdése Jeanne d’Arc kapcsán kiemelkedően fontos – Deschamps-nak ugyanis volt egy kísérlete arra, hogy bevegye őt a hősnők sorába, életében pedig gyakran *Preuse*-ként emlegették.¹⁷ Dechamps alapvetően a kilenc hős sorát is bővítette volna egy kortárs hőssel, Bertrand du Guescelinnel, a szimmetriára való törekvésként pedig női megfelelőként Jeanne d’Arcot akarta beemelni a sorba.¹⁸ A kilenc hősnő sorába tizedikként felvenni kívánt orléans-i szűz alakja azonban sok szempontból nem igazán illett volna bele, hiszen Jeanne d’Arc a tipikus keresztény ideálhoz igazodó ábrázolással inkább a középkor férfi ideáljaihoz, a kilenc hőshöz húzódik, ami megint csak felhívja a figyelmet a korábban már felvetett kérdésre, hogy vajon a késő középkorban valójában átjárható-e a férfi és a női ideál, beilleszhető-e Jeanne d’Arc egy férfi hősképbbe.

Christine de Pizan beemelése a történetbe talán itt válik leginkább indokolttá és megalapozottá – az író nő ugyanis a kilenc hősnő legelső listájának legtöbb szereplőjéről, majd Jeanne d’Arcról is írt műveiben. Christine de Pizan velencei származású író nő volt a 14 – 15. században, Franciaországba pedig édesapja asztrológiai munkája miatt került, akit V. Károly hívott az udvarába. Itt egy királyi jegyző felesége lett, és annak halála után (1390.) kezdett el írni megrendelőknak.¹⁹ Elsőként verseket írt, főleg szerelmi témákban, de ezek sem elhanyagolhatóak, hiszen sikerük valószínűleg nagy részben éppen abban rejlett, hogy a női perspektívát ábrázolták egy olyan korban, amikor ez még egyáltalán nem volt jellemző a költészetre.²⁰ Az igazi fordulópontot a karrierében az jelentette, mikor bekapcsolódott a Franciaországban zajló irodalmi vitába a Rózsaregény (*Le Roman de la Rose*) kapcsán (1401 – 1402.), mégpedig egy, a korban igen szokatlan módon: a női nem védelmére kelt, ami a későbbiekben is meghatározó vonulata Christine műveinek.²¹ Bár már korai költeményeiben is megjelent a női nem pártfogása, ez a vita volt, ami igazán jelentős tényezővé tette őt irodalmi szempontból, valamint a saját személyén túlmutató eredménnyekkel is járt: a nőkről szóló

¹⁷ Sophie Cassagnes-Brouquet, „Penthésilée, reine des Amazones et Preuse, une image de la femme guerrière à la fin du Moyen Âge“, *Clio. Femmes, Genres, Histoire*. 20. (2004). 175.

¹⁸ Johan Huizinga: *A középkor alkonya*, ford. Szerb Antal, Tótfalusi István (Budapest: Európa, 1979.), 57.

¹⁹ Christine de Pizan életéről és munkáiról rövid, de tartalmas összefoglaló: *Dictionnaire du Moyen Âge*, 288 – 289.

²⁰ Charity Cannon Willard, *Christine de Pizan: Her life and works* (New York: Persea Books, 1984), 51.

²¹ C. C. Willard, *Christine de Pizan* i. m., 73.

vitákban képviselte a női szemszöveget. Ezzel tette kevésbé elméletivé az eszmecsérét, és főként amellet szónokolt, hogy teljesen igazságtalan az egész női nemet elítélni egyes nők hibáiért.²² Később ezt a témát folytatta a két legjelentősebb művében, a *La cité des dames* és a *Le livre des trois vertus à l'enseignement des dames*-ban, amelyekben példaértékű nőket sorakoztat fel, hangsúlyozva erényeiket, előbbiben többek között a kilenc hősnőből is hetet.²³

Christine de Pizan konkrétan a kilenc hőssel egyik munkájában sem foglalkozik, azonban több műve is beemel elemeket, ír az egyes hősookról egyénileg, valamint bizonyos írásaiban ő maga is felállít egy, a kilenc hős kereteinek megfelelő hősideált. Mindebbe pedig jól beleilleszthető Jeanne d'Arc, akiről Pizan már élete alkonyán, 1429-ben írt a *Le ditié de Jehanne d'Arc* című versben. Ebben egy kortárs gondolkodó viszonyulását láthatjuk a százéves háború lezárásával, valamint a Jeanne d'Arc-jelenséggel kapcsolatban. A *Ditié* Jeanne győzelmének ünneplése és a Károly megkoronázása utáni pozitív hangvételben íródott. Történeti szempontból a legfontosabb értéke az, hogy megmutatja, hogyan látta egy kortárs nő Jeanne d'Arc fellépését és milyennek értékelte azt. A hősiesség és Jeanne összekapcsolásában pedig kulcsszerepet kap – Christine ugyanis ebben a műben tulajdonképpen a saját ideális hősét állítja fel a lányban, olyan erényekkel ruházza fel, amelyek a kilenc hős motívumában is a hősiesség legfontosabb attribútumaiként tűnnek fel.

Jeanne d'Arc és a kilenc hős a *Ditié*ben – lovagideál és a valódi hősiesség kérdése

Azon túl, hogy Jeanne ideális hősként való ábrázolása a fő vonulata a *Ditié*nek, a vers Jeanne és a kilenc hős kapcsolatának szempontjából más okból is fontos: bár mint említettem, Pizannak magáról a kilenc hősről nem született műve, ebben a versben azonban a hősök sorából kettőhöz is közvetlenül hasonlítja Jeanne-t: Hektórhoz és Józsuéhoz. Utóbbi esete főleg azért érdekes, mert nem egyszerűen Jeanne és Józsué mint egyének, hanem maga a férfi és női nem összehasonlítására használja őket: Józsué erényeit hangsúlyozza („...*Dieu fist par Josué / Des miracles à si grant somme / Conquerant lieux et jus rué / Y furent maint*“)²⁴, kihangsúlyozza, hogy „...*il estoit homme/ Fort et puissant*“, vagyis hogy Józsué erős és

²² C. C. Willard, *Christine de Pizan* i. m., 86.

²³ N. Niedermeier, „Nine Heroines/Nine Worthy Women”, 4.

²⁴ „Mert ha Isten ennyi csodát hajtott végre Józsué által / Aki területeket foglalt el, és sok ellenséget legyőzött...”, saját fordítás

*hatalmas férfi volt.*²⁵ A versszakot azonban azzal folytatja, hogy ezzel szemben azonban Jeanne d'Arc egyszerű pásztorki lány („*Une femme — simple bergiere*“), aki mégis *vitézebb*, mint bármelyik római férfi volt („*Plus preux qu'onc homs ne fut à Romme*“).²⁶ Ennek a kifejezésére ráadásul a kilenc hős jelzőjét, a korábban elemzett *preux* kifejezést használja. És hogy miért tud Jeanne, aki ebben az esetben a női nem képviselője, felébe kerekedni Józsuénak, aki ebben az esetben nemcsak önmagát, hanem magukat a férfiakat testesíti meg? Természetesen Isten akartából („*Quant à Dieu, c'est chose legiere*“).²⁷ Ez újra behozza a képbe a kilenc hős által is képviselt erények egyikét, ami ráadásul pont a nőként legkönnyebben és legkonvencionálisabb módon elérhető: a hit és vallásos elkötelezettség elve. Józsué a kilenc hős között is egyértelműen a vallásos elhivatottság fő képviselője, a versszak utolsó mondatában azonban Jeanne erejét Istentől származónak, Józsuén és a férfi nemén való felülkerekedését pedig ennek köszönhetőnek ábrázolja – Jeanne tehát a hitnek vitézebb védelmezője, mint az ideálban ebben a szerepben feltűnő Józsué.

A Hektorhoz való hasonlítás ennél jóval kevésbé hangsúlyos, mindössze egy fél mondat erejéig jelenik meg a műben, ekkor is Akhilleusz mellett említve. Ebben a versszakban Christine azt fejezi ki, hogy Jeanne-ban olyan erő lakozik, mint száz, sőt ezer férfiban sem, tehát maga a férfi nemén való győzedelmeskedés ismét megjelenik. Jeanne ráadásul e férfiak előtt *principal chevetaine*, vagyis vezető pozícióban jelenik meg – ezeket a férfiakat pedig *preux gens*-ként említi, vagyis *vitész férfiak*ként, ismét a *neuf preux* jelzőjét használva.²⁸ Annak kapcsán, hogy Jeanne erősebb száz, ezer férfinnál, de ráadásul a *gens preux et abile* („*vitész és erős férfiak*“) vezetője, *principal chevetaine*-ja lesz emeli ki Pizan, hogy erre még Hektor vagy Akhilleusz sem volt képes, pontosabban nekik sem volt rá erejük („*Tel force n'ot Hector n'Achilles*“) és újra hangsúlyozza, hogy mindez Isten műveként történik („*Mais tout ce fait Dieu, qui la menne*.“). Ez az összehasonlítás, és Isten említése Jeanne d'Arc esetében talán azért nem túl meglepő, mert a középkori köztudatban egy elég megosztó kép szerepelt

²⁵ Christine de Pizan, *Ditié de Jehanne d'Arc*, szerk. Angus J. Kennedy – Kenneth Varty. (Oxford: Society for the Study of Medieval Languages and Literature, 1997.), 32.

²⁶ Christine de Pizan, *Ditié* i. m.33.

²⁷ Uo.

²⁸ Christine de Pizan, *Ditié* i. m. 35.

Hektorról: bár a kilenc hős közé sorolták, pogány volt, a középkori lovagideált tehát sosem testesítette meg teljesen.²⁹

Emellett Christine a sorban szerepelteti Akhilleuszt is, aki nem egyike a hagyományos értelemben vett kilenc hősnek – persze felmerülhet az ötlete annak, hogy egyes listák akár őt is tartalmazhatták, de alapvetően míg a középkorban Hektor olyan tulajdonságokat reprezentálva jelent meg, amelyek lehetővé tették, hogy feltűnjön a kilenc hős között, Akhilleuszt éppen az őt ellensúlyozó párjaként vonultatták fel egyes szerzők. Így tehát egy olyan kontextusban, ahol Hektor hősként tűnt fel, Akhilleusz ilyen szerepben való feltüntetése nem volna logikus. Az, hogy Christine együtt szerepelteti őket és Jeanne d’Arc ellensúlyaként jeleníti meg a két alakot azonban pont azt hangsúlyozza, hogy Jeanne mindkét figura attribútumait felülmúlja: Akhilleusz harci képességei és Hektor bátorsága, igazságossága, bölcsessége, tulajdonképpen az ideálnak megfelelő lovagiassága mind megvannak a lányban.³⁰

Azonban érdekes, hogy Pizan így is egy olyan személyt mutat be a *gens preux*-nél erősebbnek és azokat vezetőként, aki maga sem felel meg a tradicionális lovagideálnak (Jeanne nem nemes, nem lovag, de még csak nem is férfi), amit az isteni beavatkozással indokol. Visszakanyarodnék azonban az előző gondolatmenetemhez, hiszen ezzel szemben Józsué esetében Isten egy másik kiválasztottja az, akinél Jeanne erősebbként van feltüntetve, itt ráadásul nyíltan hozza be a férfi és a női nem harcát a képbe. Jeanne tehát úgy jelenik meg, mint aki harciasságban felülmúlja Akhilleuszt, lovagi erényekben az elsőt a kilenc hős közül, Hektort, mindez pedig az Isteni akarat ereje által mehet végbe – közben azonban túlszárnyalja Józsuét is, aki viszont szintén az isteni végrehajtást képviseli. Így kerekedik felül Christine-nél Jeanne teljesen a kilenc hősön, tulajdonságai és az isteni akarat által.

Bár Hektor említése a *Ditié*-ben csak egy fél mondat, ennek ellenére Christine de Pizan életművét vizsgálva igenis rendkívül fontos lehet: Hektor ugyanis központi szerepet kap az író nő egy másik, 1400-ban írt versében, a *L’epistre Otheá*-ban. Ez Othea istennő levele Hektorhoz, amelyben 100 részben fejti ki, milyennek kell lennie az ideális hősnek. Ezzel Pizan tulajdonképpen részletekig hatolóan építi fel a hősideált, amely ennél még szorosabban kapcsolódik a kilenc hőshöz Hektor alakján keresztül. Az egész műben ókori példákat sorol

²⁹ Sandrine Legrand, „Hector le sarassin, une figure paradoxale de la littérature medievale“, *Atlantide - Cahiers de l’EA 4276 L’Antique, le Moderne* 2. (2014), 5.

³⁰ Paul Oorts, „The Reputation of the Trojan Prince Hector in the Middle Ages“ (PhD disszertáció, Pennsylvania State University, 1993), 13.

fel, amelyek előképként szolgálnak a keresztény erkölcsnek és világképnek. Ezzel Christine is létrehoz egy korszakokon átívelő hősideált, hasonlóan ahhoz, ahogy arra a kilenc hős triászai is hivatottak.³¹ E példák között ráadásul megjelennek a kilenc hősnő alakjai: Pentheszileia és Tomürisz is szerepet kapnak a versben. Mindkettejük esetében egy-egy hozzájuk kapcsolható történetre utal, amelyek a hősideál valamely elemét reprezentálják, ezzel is irányt mutatva Hektornak. Pentheszileia a hit-remény-szeretetből a szeretet erényét (*charitas*) megtestesítve jelenik meg, és utal a jelenetre, amelyben az amazon királynő Hektor halálát gyászolja. Othea felszólítja Hektort, hogy egy olyan nő felé, aki ilyen szeretettel, ilyen nemesen viselkedik az irányába, ő is viselkedjen hasonló megbecsüléssel. Az erényes nőt tehát az ideális lovagnak el kell ismernie, szeretettel kell felé fordulnia.³² Tomürisz esetében leghíresebb tette, II. (Nagy) Kürosz perzsa király legyőzésének kiemelésével inti Hektort arra, hogy ne becsülje alá a képességeit, csak mert nő.³³

A kilenc hősnő tradicionális sorának szereplői Christine több művében is megjelennek, azonban a *Ditié*-ben egyikükhöz sem hasonlítja Jeanne- t. Ezzel szemben megjelennek a versben más női alakok, még hozzá a Bibliából: ezzel pedig Jeanne- t még inkább a kilenc hős és nem a hősnők felé tolja ideál szempontjából, akik között szereplnek bibliai hősök, míg a nők névosorában nem. Az író egy versszakot szán annak, hogy a bibliai Eszter, Judit és Debóra alakján keresztül hangsúlyozza Jeanne d’Arc erényeit: bár ők is nagyérdemű nők („*dames de grant pris*”), akik csakúgy, mint Jeanne, népükön segítettek Isten akaratából („*Par lesquelles Dieu restora // Son pueple, qui fort estoit pris*”), rajta keresztül mégis több csodát hajt végre („*Plus a fait par ceste Pucelle*”). És nemcsak ezt a három alakot említi meg, hanem külön kiemeli, hogy több nőről is hallott már, aki hőstetteket hajt végre – erre pedig magát a *preuse* kifejezést használja.³⁴

A *Ditié* jelentősége Jeanne d’Arc és a hősiességről folyó diskurzusban más szempontból is érdekes: Christine tulajdonképpen összefoglalja mindazt, amit ő fontosnak tart, előállítja saját hősét, ám ez az ideál szinte pontosan illeszkedik a korabeli hős eszményképébe egyébként is,

³¹ Richard H. Godden, „The Medieval sense” i. m., 207.

³² Christine de Pizan, *Othea’s Letter to Hector*, szerk. & ford. Renate Blumenfeld-Kosinski, Earl Jeffrey Richards. (Iter Press – Toronto 2017.), 54.; Christine de Pizan műveit angolul olvastam, és kutatásaimat ez alapján végeztem, a kivételt a dolgozat gerincét képző *Ditié de Jehan d’Arc* című vers, amelyet eredeti, francia nyelven olvastam, és az eredeti szöveg adja az elemzés alapját.

³³ Christine de Pizan, *Othea’s Letter* i. m., 91 – 92.

³⁴ Christine de Pizan, *Ditié* i. m., 33.

csak visz bele egy sajátos csavart a női nem témába emelésével, ami kinyitja az ajtót annak tanulmányozására, tényleg nemfüggő- e a hősiesség kérdése.³⁵ Maga a *héroïne*, vagyis hősnő is egy alapvetően viszonylag új koncepció a korszakban, amelynek megszilárdulása a kilenc hős női megfelelőjének, a *Neuf Preuse* (Kilenc Hősnő) elterjedésének köszönhető a 14. században; bár maga a kifejezés már korábban is használatban volt, a kilenc hős kultusza az, ami széles körben ismertté és használatossá tette.³⁶

A késő középkorban alkotott harcos női kép, ami megmutatkozik a kilenc hősnőben is, felveti azonban a kérdést, hogy nem egyszerűen arról van- e szó, hogy a lovagiasság és a hőseszmény elnőiesedése vagy inkább férfiatlanodása zajlik ekkoriban. A kilenc hősnő egy széles körben ismert, használt szimbólum lett, királyi udvarokban jelentek meg, ez a népszerűség pedig valamiféle széles körű társadalmi elfogadottságot sejtet, ami pedig összefügghet a lovagság gyakorlati elavulásával. A 14. századtól a korabeli társadalom egy hanyatlást érzékel a nemességben; ez a növekvő pompaszeretettel, bujasággal függött össze, amit a korabeli krónikások sokszor egy-egy elvesztett csata okának tudtak be.³⁷ A nemesi erkölcs a testi vágyak előtérbe helyezése és a *luxuria*, vagyis a mértéktelenség vagy bujaság térhódítása hatására nőiessé vált (a buja viselkedés a középkorban a férfiaknál lekiekben fejletlenebb nők jellemzője volt), amely együtt járt a csatákban való eredménytelenséggel is.³⁸ A százéves háború során beigazolódott, hogy a lovagi harcmódor már nem használható a csatatéren, és tulajdonképpen csak egy irodalomban létező ideállá vált, és ahogyan Philippe Contamine fogalmaz „a középkor ősze a lovagság őszét is jelentette”.³⁹ Ha pedig a lovagság a gyakorlatban már nem volt bevetett a férfi harcosok által, az megnyitotta ezt az ideált a háborús helyzetben otthon maradó, saját birtokukat védő nők számára. Ez egy olyan teret teremtett, amelyben ezek a nők maguk tudtak kapcsolatba kerülni a lovagsággal, aminek az ideálja még mindig a férfiakra volt tervezve, ez a folyamat viszont tulajdonképpen maga

³⁵ Christine de Pizan, *Ditié*, 16.

³⁶ Sophie Cassagnes-Brouquet – Mathilde Dubesset, „La fabrique des héroïnes“, *Clio. Femmes, Genres, Histoire*, 30. (2009), 8.

³⁷ Christopher Flecher, „Corruption at Court? Crisis and the theme of Luxuria in England and France, c. 1340 – 1422., in *The Court as a Stage. England and the Low Countries in the Later Middle Ages*, szerk. Steve Gunn – Antheun Janse. (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2006.), 33.

³⁸ C. Fletcher, „Corruption at Court?” i. m., 34 – 35.

³⁹ Philipe Contamine, „Point de vue sur la chevalier en France à la fin du Moyen Âge“, *Francia* 4. (1976), 256.

a lovagi eszmény elnőiesedését eredményezte.⁴⁰ Ez különösen fontos egy olyan kategória, mint a lovagság esetében: ez ugyanis egyszerre jelentett egy politikai jogokkal rendelkező réteget, valamint egy hadviselési kategóriát, és ebből megállapítható, hogy mindkettő szigorúan exkluzív, és többek között a nők kihagyásával jön létre.⁴¹

Bár a középkorban valóban szigorú nemi normák léteztek, a hagyományos „a férfi harcol, a nő pedig otthon marad” megközelítésnél azonban ez jóval összetettebb és bonyolultabb. Bár Jeanne d’Arc alapvetően egy kiemelkedő és kivételesnek mondható esetként kezelhető, a nők korántsem maradtak olyan távol a csatatérről, mint azt a hagyományosan lefestett szerepkörök alapján gondolhatnánk. A múltban a történészek véleménye tulajdonképpen megoszlott arról, hogy a nők mennyire aktív résztvevői voltak a középkor háborúinak, egészen szélsőségeig: míg egyesek szerint tagadhatatlanul kivették a részüket a csatákból, sőt a frontvonalon is találhatunk nőket;⁴² mások úgy tartották, hogy a hadviselés az élet egyetlen olyan területe, amelyről a nők a legkivételesebb esetektől eltekintve távol maradtak.⁴³ A középkor felfogása a hadviselést alapvetően olyan tevékenységként tartotta számon, amit a férfiaság bizonyítására használtak – a férfi, aki nem tudott katonáskodni, nőiesnek volt titulálva. Ebből következik, hogy a nők katonai tevékenysége nem csupán furcsa volt, hanem egyenesen természetellenesként kezelték.⁴⁴ Ez azt jelenthetné, hogy a nők jelenléte a csatatéren egyáltalán nem volt elfogadott, de a valóságban több olyan helyzet is előállhatott, amelyben egy nő a csatérre vagy legalábbis annak közelébe kerülhetett: a diplomáciában aktív szerepet vállaló nők gyakran követték férjüket a csaták helyszínére, az otthon maradó nemes hölgyek pedig férjük távollétében védték a váraikat, mint földbirtokuk úrnői, ahogyan erre maga Pizan is felhívja a figyelmet, mint a földbirtokos asszonyok kötelességére.⁴⁵ Ez azonban egy olyan képet kreál, amelyben a határok egyre jobban elmosódnak, bár a nemi szerepekhez továbbra is ragaszkodnak. Azt láthatjuk tehát, hogy a középkorban volt egy gyakorlat, amelyben a nők,

⁴⁰ S. Cassagnes-Brouquet, „Penthésilée“ i. m. 177.

⁴¹ Ruth Mazo Karras, *From Boys to Men. Formations of Masculinity in Late Medieval Europe*. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003.), 28.

⁴² Mary Beard, *Women as a Force in History: A Study in Tradition and Realities* (New York: Macmillan, 1947), 279.

⁴³ John Keegan, *A History of Warfare* (New York: Alfred A. Knopf, 1993), 76.

⁴⁴ M. McLaughlin, „The woman warrior i. m. 3 – 4., 195 – 196.

⁴⁵ Christine de Pizan, *The Book of the City of the Ladies*, ford. Earl Jeffrey Richards (New York: Persea, 1982.), 31.

bár nem a frontvonalon, de a csaták tulajdonképpen aktív résztvevőiké váltak, miközben emellett ott van az ideál, a harcos női kép, ami a lovagi eszményt szabja nőkre – egy olyan eszményt, ami a férfiak esetében talán már kezdte elveszíteni aktualitását. És ekkor tűnik fel maga Jeanne d’Arc, aki tulajdonképpen úgy vesz részt a háborúban, hogy az semmilyen társadalmi szabálynak nem felel meg, de nem csak ennyit tesz: Pizan munkáiból láthatjuk, hogy tulajdonképpen egy, a kilenc hősének is megfelelő, vagy azon talán még túl is szárnyaló hősideált testesít meg a kortársak szemében vagy legalábbis születnek olyan írások, amelyek ezt az elképzelést hivatottak erősíteni.

A kilenc hős és a kilenc hősnő tehát azon túl, hogy egy jól használható példája a késő középkori lovagi ideálnak, annak a nemi szerepei is jól lekövethetők belőle. Lehetővé teszi a következtetést széleskörű társadalmi folyamatokra, mint például a lovagi szerep megváltozására és ennek is ad egy társadalmi nemi keretet. Jeanne d’Arc pedig nő léte ellenére úgy tűnik, inkább a férfi ideál felé közelít. Nagyon fontos azonban, hogy Christine a *Ditié*-ben nem hanyagolja el Jeanne nőiségét sem. Eddig inkább Jeanne hagyományosan férfias tulajdonságait tárgyaltam, azonban fontos megtekinteni azt is, hogyan jelenik meg a nőisége a versben, és ezáltal milyen kereteket szab maga Pizan a női és férfi nemnek, és vajon születik-e ezáltal valamiféle átjárási lehetőséget a kettő között.

Christine de Pizan és a társadalmi nemek határai: a szüzesség és a nemi átalakulás

Christine Jeanne d’Arcot egy speciális férfi szerepben ábrázolja a *Ditié*-ben, ehhez azonban nem elveti, hanem éppen hangsúlyozza a lány nőiességét és ehhez kapcsolódó tulajdonságait. Mivel a középkor szigorú rendszerében világi szinten gyakorlatilag elérhetetlen a zsenge korú parasztlány hősi szerepének elfogadtatása, ennél magasabbra, az isteni beavatkozás felé kell nyúlni, az író pedig pontosan ezt teszi. Deborah A. Fraioli a *Joan of Arc: The Early Debate* című munkájában a *par* (ebben a kontextusban *által*) kifejezésen keresztül látja érzékelhetőnek, ahogyan Pizan felépíti az isteni kéz végrehajtójaként megjelenő Jeanne d’Arcot, akinek tetteit Franciaország megmentésével kapcsolja össze.⁴⁶ A verset megvizsgálva láthatjuk, ahogyan először isteni küldetés (*divine mission*), csoda (*miracle*), majd isteni jel (*divine preuve*) lesz belőle, ezután pedig jóval konkrétabban Jeanne-hoz kapcsolja: maga a lány (*la Pucelle*) hajtja végre, aki ezután megkapja az *értelmes* jelzőt is (*Pucelle sensible*).⁴⁷ Maga a *Pucelle sensible*

⁴⁶ Deborah A. Fraioli, *Joan of Arc: The Early Debate*. (Woodbridge: Boydell, 2000.), 107.

⁴⁷ Christine de Pizan, *Ditié* i. m., 30.

kifejezés egy tradicionálisan férfiakhoz kapcsolt tulajdonsággal, az értelemmel ruházza fel a lányt, ez azonban az előbb vázolt folyamat által érthető, hiszen az isteni végrehajtóként megjelenő szűz létre hozhat valamiféle köztes teret, ahol egy nő férfias tulajdonságokkal rendelkezik, és férfias tetteket hajt végre.

Az értelem és annak a szerepe a társadalmi nemi különbségekben fontos szerepet játszott Christine de Pizan teljes munkásságában – mégiscsak egy női író volt, aki munkái által egy alapvetően férfi közegben írt, női szempontból és női témákról. Ez a kettőség megjelenik a munkáiban, hangsúlyozza, hogy a neme kevésbé teszi alkalmassá az általa vállalt írói szerep betöltésére és nem tud olyan szépen felszólalni. Ezek hangsúlyozása lehet egy teljesen tudatos lépés a részéről, hiszen tisztában volt vele, hogy az őt érő kritika főként a nemére vonatkozik majd, ezért ő maga kicsinyíti le saját képességeit.⁴⁸

A középkorban a nők két megbecsült szerepben tűnhettek fel: szűzként vagy anyaként. A társadalom alapvetően többre tartotta a szüzességet, az anyai szerepet főként Mária miatt idealizálták, de az ő esetében is fontosnak tartották, hogy a szüzessége központba helyezésével ez egyértelműen elkülönül egy átlagos anyai szereptől.⁴⁹ Ez a kettő nyilvánvalóan nem lehetnek jellemzőek ugyanarra a női alakra, Mária kivételével, aki ezzel a középkori női tökéletesség példája. Az érdekes azonban, hogy a *Ditié*-ben Christine Jeanne d'Arcra mindkét szerepet valamelyest ráhúzza – az orléans-i szűz természetesen képviseli a testi érintetlenséget, hiszen fiatal lány (*pucelle/pucellette*), valamint zsenge szűz (*vierge tendre*), viszont az anyai szerep is megjelenik a versben. Christine Jeanne nőiségét hangsúlyozza, amikor azt írja, a fiatal szűz (*jeune pucelle*) az által lesz bajnokká (*champion*), hogy Franciaországonak a mellét nyújtja, amelyből békével táplálja („*Qui donne à France la mamelle// De paix et douce nourriture*”).⁵⁰ A 24. versszakban megjelenő Jeanne tehát nem egyszerűen egy fiatal szűz, de Franciaország védelmező és saját testéből tápláló édesanyja is. Egy személyben képviseli a középkori női ideál mindkét, egyébként egymással szemben álló elemét, amellyel Szűz Mária elérhetlen magasságaiba emelkedik. Emellett pedig még egy „férfias csavar” is szerepel a történetben, hiszen ezek a női tökéletességet megjelenítő tulajdonságok emelik fel, hogy bajnok (*champion*) legyen belőle.

⁴⁸ Kathrine Kong, *Lettering the Self in Medieval and Early Modern France*. (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2010.), 126.

⁴⁹ Sandy Bardsley, *Women's Role in the Middle Ages* (Westport: Greenwood Press, 2007.), 116 – 117.

⁵⁰ Christine de Pizan, *Ditié* i. m., 32.

A *pucelle*, vagyis fiatal lány kifejezés, valamint annak kicsinyítő képzős változata (*pucellette*) hangsúlyozzák Jeanne fiatalságát. Bár a kora először Jeanne d'Arc fellépésének legitimitását kétségbe vonta, végül első sorban fiatalsága és ártatlansága volt, amiért első csodálói felnéztek rá.⁵¹ Ezért is fontos, hogy Pizan a *vierge tendre*, vagyis zsenge szűz kifejezést használja a lányra, mikor arról beszél, hogy Isten rajta keresztül hajtja végre a csodáit, ami szintén a lány zsenge korára utal.⁵² Az isteni beavatkozás és az isteni parancsot szolgáló fiatal szűz tradicionálisan nőies szerepe tehát az, ami lehetővé teszi Jeanne d'Arc számára, hogy katonai, tipikusan férfi szerepben tűnjön fel.

Ehhez érdemes megvizsgálni azt is, hogy magának a szüzességnek milyen szerepe van a társadalmi nemek határainak megrajzolásában. A szüzesség, a szexualitás és a nőiség kapcsolata jól megfogható: a nők két szélsőséges szerepben tűnhettek fel, amelyet hagyományosan a szexuális csábító, Éva és a szeplőtelen Szűz Mária szimbolizálnak: előbbi a felelős az eredendő bűnért, utóbbi pedig szűzanyaként a szüzesség és az anya ideál megjelenítője egy személyben, tulajdonképpen a női tökéletesség egyedüli megtestesítője, amelyben kulcsszerepet játszik érintetlensége.⁵³ A szüzesség maga az egész középkorban a nőiesség legfontosabb erénye volt, amely a korszak jelentős részében nem egyszerűen a testi érintetlenséget jelentette, hanem egyfajta meggyőződéses lelki tisztaságot is; a testi és a lelki szüzesség összekapcsolódott.⁵⁴ A szüzesség idealizálásánál egy másik fontos szempont, hogy a középkori társadalomban a nők a férfiaknak alárendeltként tűntek fel, és az egyház alapvetően a testes csábítókként tekintett a nőkre, a férfiakat pedig ennél lelkiekben magasabb szintre helyezte. A nők legkönnyebben a szüzességük megőrzésével tudták legyőzni testük gyengeségét, ezáltal pedig megközelíteni a férfi létet.⁵⁵ A nők szexualitásról való lemondással eltávolodtak a testi dimenziótól, ezzel pedig közelebb kerülhettek a lelkiekben emelkedettebb férfi ideálhoz, nőiségüktől megválva a férfiakhoz hasonlóbbá váltak. A fizikai nemüket tehát végül is spirituális módon elhagyhatták, kikerültek a hagyományosan női szerepkörből, ezzel megközelítve a lelki tökéletességet, amiben eddig női testük korlátozta őket.⁵⁶

⁵¹ Jean Maurice, „Jeanne d'Arc, une archétype de la jeunesse engagée“, *Revue de deux Mondes* (2020), 56.

⁵² Christine de Pizan, *Ditié* i. m. 42.

⁵³ V. Tumanov, „Mary versus Eve i. m., 512.

⁵⁴ S. Bardsley, *Women's Role* i. m., 30 – 31.

⁵⁵ Vern. L. Bullough, „Transvestites in the Middle Ages“, *American Journal of Sociology* 79. (1974.), 1383.

⁵⁶ Uhrin Dorottya, „Szüzesség, szenvedés, szexualitás – a vértanú szűzek kultuszának elterjedése“, in *Magister historiae II.* (Budapest: ELTE BTK Történettudományi Iskola, 2016.), 176.

A szexualitás és a szüzesség, valamint a hatásuk a társadalmi nemi kategóriákra a férfiak szempontjából is érdekes kérdés, és már jóval kevésbé egyértelmű, mint a nők esetében. A középkori férfiasság vizsgálata bonyolult, hiszen a maszkulinitás maga egy modern kategória, amelynek a mai értelme is széles skálán mozog, ami nehezebbé teszi, hogy egy korábbi kor társadalmába áthelyezve értelmezzük azt.⁵⁷ A középkori társadalom nemi szempontból elég szigorúnak tűnő elkülönülését természetesen mai szemüvegen keresztül kevésbé érthetjük meg: a középkori női és férfi ideál ugyanis merőben eltérő volt ezek modern párjától. Maga a szexualitás és a férfiasság kapcsolata is teljesen más volt a középkorban, mint ma. A középkori maszkulitásnak a szexualitás csupán másodlagos eleme olyan sokkal fontosabb erények után, mint a kitartás, bátorság vagy erő.⁵⁸ Ez megfigyelhető a kilenc hősnel is: a szexuális moralitás hiányát kompenzálták az egyéb hősies tulajdonságok jelenlétével.⁵⁹

Az igazán érdekes kérdés a klérus esetében merül fel, ahol pedig éppen a szexualitás hiánya áll fenn. A klerikusok nemét illetően már felvetődött az a sokat vitatott gondolat, miszerint egy harmadik nemet képviselnek. A férfiasság meghatározása a középkorban nem első sorban a nőktől való eltávolodásról, sokkal inkább a különböző férfi társadalmi csoportok közti különbségekről szólt, amellyel az egyes csoportok igyekeztek saját fölérendeltségüket hangsúlyozni, így tehát a férfiasság kérdése nem egy férfi-női ellentétben, hanem egy férfiak és férfiak közti alá-, fölérendeltségi viszonyban vizsgálható.⁶⁰ A klérus tagjainak nemi identitása éppen ezért kérdéses: a férfiasságnak két fontos tényezője, a szaporodás és a fizikai harc nem voltak részei az életüknek, ami egy nőies szerep felé mutat, hiszen a nők ideáljában fontos szerepet játszik a szüzesség, a harcos szerep pedig hagyományosan nem társítható hozzájuk, éppen ellenkezőleg.⁶¹ Testi tisztaságuk által ugyan spirituálisan fölérendeltté váltak a világi férfiakkal szemben, viszont nem tölthették be a szerepüket mint a háztartás feje, nem foglalták el helyüket a férfi-női szubmisszív-domináns szerepkörben, ezzel pedig túlléptek

⁵⁷ Christopher Fletcher, „The Whig Interpretation of Masculinity?“, in *What is masculinity? Historical Dynamics from Antiquity to the Contemporary World*, szerk. John H. Arnold, Sean Brady (London: Palgrave MacMillan, 2011.), 61.

⁵⁸ C. Fletcher, „Whig interpretation of masculinity?“ i. m., 62.

⁵⁹ R. M. Karras, „Perfect Man?“ i. m. 6.

⁶⁰ Rachel Stone, „Masculinity without conflict: Noblemen in Eight- and Ninth-Century Francia“, in *What is masculinity? Historical Dynamics from Antiquity to the Contemporary World*, szerk. John H. Arnold & Sean Brady (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), 82.

⁶¹ P. H. Cullum, „Clergy, Masculinity and Transgression in Late Medieval England“, in *Masculinity in Medieval Europe*, szerk. D. M. Hadley (London: Routledge, 1999), 182.

a hagyományos társadalmi nemi kereteken.⁶²A szexualitás hiánya is erre erősíthetne rá, de ehelyett a férfiasság meghatározásában játszott másodlagos szerepe által más elemek jutnak sokkal fontosabb szerephez, mint a kitartás és a becsület, amelyek azonban elhagyhatatlanok. A klérus férfias szerepben való megjelenésében kulcsfontosságú az, hogy ennek a rétegnek a tagjai, akik hagyományosan nem kardforgatók is megjelenjenek a tradicionálisan férfias, harcos szerepben. Az áhítatosság egy olyan erény, amely mind a férfi, mind a női ideálnak a része: egy alapvetően nőiesnek titulált tulajdonság, amely bizonyos példákon keresztül mégis az ideális férfiasság, a kilenc hős tulajdonságainak is alappilléreként szolgál.⁶³ A klérus tagjainak sikerül ezt is saját férfiasságuk bizonyítására használni: sokszor a fizikai harchoz hasonló formában írtak a Sátán ellen folytatott keresztény küzdelemről.⁶⁴ A klérus lelki harca a szexualitással összefüggésben is szolgálhatott férfiasságuk bizonyítására – a testi vágyaik ellen való spirituális küzdelem által.⁶⁵ A szexuális vágyaik legyőzésével lelki erejük férfiasságukat is bizonyította.⁶⁶ A szexualitás jelenléte vagy éppen hiánya tehát nem játszik kulcsszerepet a férfiasság meghatározásában, ellenben a spirituális felemelkedés által a nők számára megnyitja az utat a férfias ideál felé.

A klerikusok életmódjának egyik legfontosabb pontja a cölibátus, a tisztaság ennek pedig már kifejtettem azt a szerepét, amit a nők férfiakhoz való közeledésében játszik. Ennek extrémabb verziója, amikor a férfiakhoz való hasonulás fizikai formában is megjelenik – a másik nemnek való beöltözés jelen volt a középkori legendákban is, sok férfi ruhába öltözött női szentet ismerünk. Ennek ellenére tudjuk, hogy a Biblia egyértelműen ellenezte ezt.⁶⁷ Azt, hogy férfiak jelenjenek meg női ruhákban, sokkal természetellenesebbnek tartották, hiszen ez egyrészt a felsőbbrendű státuszuk elvesztését jelenti, egy lefelé irányuló átalakulás, emellett pedig erotikus érzete is volt. A nők férfi ruhába való öltözése a legendákban ezzel szemben társadalmilag valamiképpen elfogadott volt – egyrészt a lelkiekben való felemelkedés fizikai

⁶² R. N. Swanson, „Angels Incarnate: Clergy and Masculinity from Gregorian Reform to Reformation“, in *Masculinity in Medieval Europe*, szerk. D. M. Hadley (London: Routledge, 1999), 167.

⁶³ R. M. Karras, *From Boys to Men* i. m. 5 – 6.

⁶⁴ R. M. Karras, „Perfect Men?“ i. m., 6.

⁶⁵ C. Fletcher, „Whig interpretation of masculinity?“ i. m., 62.

⁶⁶ Jacqueline Murray, „Masculinizing religious life: Sexual Prowess, the Battle of Chastity and Monastic Identity“, in *Holiness and Masculinity in the Middle Ages*, szerk. P. H. Cullum – Kathrine J. Lewis (Cardiff: University of Cardiff Press, 2004), 37.

⁶⁷ „Nő ne viseljen férfi holmit, férfi se öltözzék női ruhába, mert utálja Istened, az Úr mindazokat, akik ilyet tesznek.“, 5Móz 22:5

megjelenése volt, a nők férfiakhoz hasonló életmódját a tökéletességhez való közeledés érdekében ezért akár támogatták is.⁶⁸ A nők férfi ruhába öltözését és azt, hogy a férfiakhoz hasonlóbbakká akartak válni, megértették, és társadalmi elfogadottságára utal a tény, hogy sok ilyen típusú szent volt a középkorban.⁶⁹

A ruha kérdése Jeanne d'Arcnál is felmerül. Férfi ruhában való fellépése fenyegető fényben tűnt fel, és a perében is szóba került. Jeanne azt mondta, a ruha nem fontos, de ő Istennek tetsző öltözékben lépett fel, és ha Isten mást kívánt volna meg tőle, más ruhát viselt volna. Tagadta, hogy királyi, tehát világi parancsra öltött volna férfi ruhát, a hangok és Isten akaratának tulajdonítja öltözködését, ezért pedig helyesnek ítéli meg az ellenkező nem ruháinak viseletét.⁷⁰ Jeanne d'Arc férfi öltözete első sorban alátámasztásul szolgálhat katonai fellépésére, a legtöbb kortárs erre vonatkozólag említette meg a lány férfi ruháit. Másrészt azonban tipikusan beilleszthető a férfi ruhába öltöző női szentek és szerzetesek sorába is: jelképezi ugyanis szüzességét, valamint annak védelmét is.⁷¹ Jeanne keresztöltözködése, amely összekapcsolódik a szüzességével, egy Istentől kapott parancs.⁷² Jeanne tehát egy fiatal lány, a *Pucelle*, aki szűz, ami által egyszerre őrzi meg nőiségét és közeledik a férfi ideálhoz, ez pedig ismét az Isteni akarat által valósulhat meg.

A nemi kérdés és annak nem egyértelmű szerepe egyáltalán nem volt ismeretlen kérdés a középkor irodalmában. A művelt emberek ismerték Ovidius *Átváltozások* című művét, amelyben több nemi átváltozás is megtörtént, ezekre pedig Pizan maga is hivatkozik a *Le livre de la mutation de Fortune* című munkájában. A műben Christine először is leírja a kapcsolatot a test és a lélek között: az a személy, aki jobban gondolkodik és ért meg dolgokat, tökéletesebb testben jelenik meg. A test és lélek tehát közvetlenül összekapcsolódnak, a természet által alkotott test az Istentől kapott lélek megjelenítése.⁷³ Később szerző saját férfivá változását tárgyalja: miután férje meghalt, szüksége volt a férfi tulajdonságjegyek felvételére, ehhez pedig testileg is át kellett változnia. A műben Christine és férje egy hajóra szállnak, ahol a férje egy

⁶⁸ V. L. Bullough, „Transvestites“ i. m., 1383.

⁶⁹ V. L. Bullough, „Transvestites“ i. m., 1392.

⁷⁰ Georges Duby – André Duby, *Jeanne d'Arc pereit* (Budapest: Európa, 1989.), 57., 75 – 76., 98 – 99.

⁷¹ Susan Crane, „Clothing and Gender Definition: Joan of Arc“, *The Journal of Medieval and Early Modern Studies* 26./2. (1996), 302.

⁷² S. Crane, „Clothing and Gender Definition“ i. m., 306.

⁷³ Christine de Pizan, *The Selected Writings of Christine de Pizan* (ford. Renate Bluemenfeld Kosniski – Kevin Brownlee (New York: W. W. Norton & Company, 1997), 98.

vihar közben meghal. A férje halálát gyászolva egyszer csak azt veszi észre testileg és lelkileg erősebbé válik, átveszi a férje korábbi szerepét, és helyrehozza a hajót, majd hazatér.⁷⁴ Ez párhuzamként értelmezhető Christine valódi életére, ahol az alapvetően férfiak által végzett írói munkáját férje halála után kezdte meg.⁷⁵ Alapvetően az egész műben az bonatkozik ki, hogy Pizan különbséget tesz férfi és női erényekben és tulajdonságokban, és nemtől függővé teszi, hogy ki mennyire tud elsajátítani egyes kvalitásokat. Ezzel egyidejűleg azonban lehetőséget ad arra is, hogy a tulajdonságok ezen túl nyúlhassanak, azonban ehhez egy nemi átváltozás a mód: ahogyan a Pizan által példaként felhozott Ovidius-műben, úgy nála is megtörténik a nemi átváltozás folyamata, amely során a nő, hogy elnyerhesse a szükséges férfi tulajdonságokat, testben is megváltozik. Ebből több következtetés vonható le: elsőként fontos, hogy a testi és személyiségbeli tulajdonságok összefüggésben állnak egymással, másrészt pedig, hogy mindezzel együtt is van lehetőség túllépni ezeken a kereteken egy szükséghelyzetben.

Ezek a példák tehát láthatjuk a testiség és a lelki tulajdonságok összekapcsolódását, valamint azt, hogy ezek hogyan tehetik lehetővé az átjárást és milyen köztes kategóriák léteznek. Egy ilyen kategória azonban, amely a testi tulajdonságokat, valamint a tradicionális férfi és női szerepeket is figyelembe veszi, még nem került tárgyalásra: a *virago*.

Virago, a hősies nő: a középkori gondolkodók megoldása a harcos nőre

A társadalmi nemek átjárhatósága és a nemi keretek rugalmassága kapcsán az utolsó kitekintő, amit fontosnak tartanék Jeanne d'Arc és a hősiesség kapcsán a *virago*, vagyis a harcos nő jelenléte a késő középkorban és ennek belehelyezése a vizsgált kérdéskörbe. A *virago* szó létezése és használata a középkorban már önmagában annak a jele, hogy a középkorban is gondolkodtak a hagyományos nemiségen túl, vagy legalábbis valamilyen esetekben átjárhatónak látták a szigorú nemi kereteket.⁷⁶

Maga a *virago* kifejezés jelentése legkönnyebben úgy meghatározható, hogy egy nő, aki férfias tulajdonságokkal rendelkezik. Sevillai Izidor az *Etymologiae*-ban (615 – 630 körül) úgy jellemzi a *viragót* mint egy „hősies hajadon”, aki férfiként viselkedik, vagyis olyan

⁷⁴ Christine de Pizan, *The Selected Writings* i. m., 104 – 107.

⁷⁵ C. C. Willard, *Christine de Pizan* i. m., 43 – 44.

⁷⁶ R. Stone, „Masculinity without conflict” i. m., 80.

tevékenységeket hajt végre, amelyek a férfiakra jellemzőek.⁷⁷ A *virago* azért ennél természetesen jóval bonyolultabb, összetettebb idea, amely széles körben használt, és ezáltal a tulajdonságai is kiterjedtek, és akár változóak lehettek. A *viragót* mint kategóriát középkori férfi írók kreálták, és legegyszerűbben jellemezve tulajdonképpen megteremtettek egy olyan harcost, aki reprezentálja az ideális férfi képét, miközben biológiailag nő. A *virago* egy megoldás volt arra, hogy férfiasként mutathassanak be olyan nőket, akik férfiakra jellemző szerepekben tűntek fel. Felmerül azonban a kérdés, hogy a *virago* létezése egy, a férfi-női nemiségen kívül eső kategória vagy egyértelműen női figura, aki rendelkezik férfias tulajdonságokkal, de ettől nőisége nem veszik el.

A *virago* hagyományos meghatározásának központi elemei a *virilis*, vagyis a férfias jelző, hogy a személy *virgo*, vagyis szűz, valamint az *ago*, vagyis cselekvés. Egyes elképzelések szerint a kifejezés olyan arisztokrata nőkre is használható, akik magas politikai pozíciókban tűntek fel, és ez a tradicionálisan férfias szerep felvétele juttatja őket *virago* státusba, a szüzesség tehát nem felétlenül elvárás (általában házas vagy özvegy nők voltak).⁷⁸ A középkori társadalomban azonban könnyebb elhelyezni a *viragót*, ha először a szüzességet is központi elemjeként kezeljük, és ez alapján vizsgáljuk.

Korábban már részletesen tárgyaltam, hogy a szüzesség és a nőiesség, valamint a férfiasság milyen kapcsolatban álltak a középkorban. A nők számára a szüzességük megőrzése és testiségük mellőzése a férfi ideál megközelítését eredményezhette, ez pedig tulajdonképpen összecseng a *virago* céljával is. A *virago* ugyanis a középkori férfi íróknál olyan szerepben tűnik fel, amelynek a célja, hogy az általuk csodált és szerintük elismerésre méltó tetteket végrehajtó női alakokat a férfiakhoz hasonlóként tüntessék fel, ezáltal megőrizve a férfiak hierarchiában elfoglalt első helyét, miközben lehetőséget ad a nők számára, hogy a nőiségük tökéletlenségét javítva megközelítsék a férfi ideált.⁷⁹ Sevillai Izidor a férfi (*vir*) és az erő (*vis*) szó, valamint a nő (*mulier*) és a gyengédség (*mollities*, a gyengédebb *mollier*) összekapcsolása által jellemzi a férfiak és nők közti különbségeket, amely alapján a női nemet gyengeségéből fakadóan alárendeli a férfiaknak. A *virgo*, vagyis szűz azért lehet *virago*, vagyis hősies szűz,

⁷⁷ Sevillai Izidor, *The Etymologies of Isidore of Seville*, ford. Stephen A. Barney – W. J. Lewis – J. A. Beach – Oliver Berghof (New York: Cambridge University Press, 2006.), 242.

⁷⁸ K. A. LoPrete, „Gendering viragos” i. m., 21.

⁷⁹ Angela R. Bolen, „The virago paradigm of female sanctity: Constructing the Masculine Woman in Medieval Christianity” (PhD-értekezés, University of Nebraska, 2021.), 2 – 4.

mert ártatlansága által hiányzik belőle a női testi vágy. Emellett azonban nem lehet *virago* bármilyen erős és tiszteletreméltó nő – a *virago* szerep egyértelmű és alapvető elvárásának állítja fel azt, hogy a nő férfi feladatokat hajtson végre.⁸⁰ Ebben a jellemzésben szintén azt látjuk, hogy kiemeli a férfi elsőbbséget, majd a méltó, vagyis női tulajdonságaiktól elég messze eső, és férfias szerepben feltűnő nőt ruházza fel a *virago* címmel. A nők tehát továbbra is a férfiak tökéletlen verzióiként, és gyengeségük révén nekik alárendelve tűntek fel, de ezt kijavíthatták, és ennek az értelmezésére alkották meg a *virago* alakját.⁸¹ A *virago* tehát alapvetően egy férfiak által létrehozott, továbbra is a férfi elsőbbséget erősítő, férfias modellbe helyezi be a nőt, egyfajta „férfi-nő” kategóriát létrehozva.⁸²

Azt egyértelműen látjuk, hogy a személyek, akik *viragó*ként tűnnek fel, anatómiai szempontból nők, és társadalomban is nőként kezelik őket, a *virago* címkét pedig az ennek a kereteibe bele nem illő tevékenységük magyarázatként kapják meg, hogy az továbbra is megfelelő maradjon a hagyományos középkori társadalmi struktúráknak.⁸³ Ugyanis bár nők, rendelkeznek a nem tradicionális tulajdonságokkal, ám ezt mégis be kell illeszteni a társadalomba, és erre a megoldás a köztes tér, a *virago* létrehozatala, aki ugyan nő, de egy férfi tulajdonságaival rendelkezik.

Az első nagy női életrajzgyűjtemény Boccaccio *De mulieribus claris* (1361 – 1375.) című munkája, amelyben Boccaccio azt a hagyományos elképzelést követi a *virago* kapcsán, hogy ezek a nők női természetük *ellenére*, azt legyőzve érik el a kiválóságot, és azt, hogy lélekben férfiszerűvé váljanak.⁸⁴ E mű értelmezése a női szerepek, a nőábrázolás és a *virago* kapcsán azért fontos, mert ez az egyik legfontosabb írás, amit Christine de Pizan átírt a *Le livre de la cité des dames* (1405) című munkájában. A *De mulieribus claris* nőábrázolása első ránézésre egy pozitívabb, előremutatóbb képet fest, mint korábbi írások a késő középkorból, akár maga Boccaccio tollából is. A műben egyes nőket egyenesen a férfiak fölé emeli, egyes férfiaknál

⁸⁰ Sevillai Izidor, *The Etymologies*, 242.

⁸¹ A. R. Bolen, „The virago paradigm” i. m., 123.

⁸² A. R. Bolen, „The virago paradigm” i. m., 4.

⁸³ K. A. LoPrete, „Gendering viragos”, 24.

⁸⁴ Hope Johnston, „Redressing the virago in Christine de Pizan’s *Livre de la cité des dames*”, *Journal of medieval and humanistic studies* 24. (2012), 439.

kiválóbbnak bélyegzi (köztük Pentheszileiát, a kilenc hősnő csoportjának egyik alakját).⁸⁵ Viszont nem elhanyagolható a tény, hogy Boccacciónál a legkiválóbb nők lényegükben tehát továbbra is férfiak, ami által azonban a tetteik nem a női nemet ékesítik, hanem a férfiakhoz való beolvadás révén a férfiak elsőbbségét biztosítja továbbra is. A nők nőiségük révén tehát nem érhetik el a kiválóságot.⁸⁶

Ezzel a felfogással áll szemben Christine de Pizan nő- és *virago*ábrázolása. Megemlíteném a tényt, miszerint Boccaccio művei (de egyébként a Christine francia vitapartnerei által írt művek és levelek is) latinul íródtak, ami egyfajta exkluzivitást adott nekik, és egyértelműen férfi közönségnek szánták őket, ezzel szemben Christine francia nyelven ír, ami a fellépését szélesebb körben elérhetővé teszi.⁸⁷ Boccaccio célja ráadásul a 106, többségében pozitív női karaktereket felsorakoztató műben, valószínűleg valamiféle erkölcsi jellegű tanítás.⁸⁸ Ez azért fontos, mert ez és a latin nyelv férfiaknak célzott exkluzivitása afelé mutat, hogy Boccaccio célja nem feltétlenül női alakok hősies fényben való feltüntetése, hanem egy olyan ideál megjelenítése, amelyben biológiai nőket is férfi szempontból tud erényesnek bemutatni.

Ez tulajdonképpen a hagyományos *virago*-ábrázolás fő problémája, amellyel Christine verziója szembeszáll. Christine, ellentétben a *virago* alak korábbi felhasználásaival, nem arra építi fel a kiváló nők alakjait, hogy miben férfiszerűek és térnek el biológiai nemüktől, hanem éppen a nőieségükből eredő tulajdonságaiknak tudja be az erejüket. Christine-nél az amazonok, a hősnők nőiessége a központi elem, amely meghatározza sikereiket. Férfiakhoz méltó sikereik elérése tehát nem abból ered, hogy a férfiakhoz hasonlókká válnak, éppen ellenkezőleg: saját, a férfiaktól őket elkülönítő női tulajdonságaik révén válnak hősökke.⁸⁹ Az egyik legjelentősebb példa erre az, ahogyan Christine lerajzolja a *virago* szerepben feltüntetett amazonokat – míg a férfi szerzők (így Boccaccio) munkái mindig férfiasként, a gyermekeiket elhagyó, erőteljes alakokként ábrázolták őket, addig Christine verziójában az amazonok határozottan női

⁸⁵ Molnár Annamária, „A mizogin Boccaccio? A Corbaccio nőképétől a De mulieribus clarisig”, in: *Tévedések és tévesztések a régi irodalomban*, szerk. Etlinger Mihály – Markó Anita – Pálffy Eszter – Szatmári Áron – Virág Csilla – Vrabély Márk (Budapest: Reciti Kiadó, 2018), 38.

⁸⁶ H. Johnston, „Redressing the virago” i. m., 440.

⁸⁷ K. Kong: *Lettering the self* i. m., 119.

⁸⁸ Molnár Annamária, „Mítosz és egzisztencia. Istennőábrázolás Giovanni Boccaccio De mulieribus claris és Genealogia deorum gentilium című műveiben” (PhD-disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, 2021), 28.

⁸⁹ H. Johnston, „Redressing the virago” i. m., 441.

szerepekben tűnnek fel: anyák, özvegyek, feleségek, szüzek.⁹⁰ Lampedót pedig özvegyek és gyermekeiket gyászoló édesanyák választották meg az amazonok királynőjének; Thomürisz eszével győzi le Küroszt, Hippolüté pedig Thészeusz felesége lesz. Pentheszileiát bölcs, megbecsült, vitéz, bátor szűzként írja le, aki emellett Hektór halálát akarja megbosszulni, ám Pyrrhus ellen harcolva hal meg. Hektór halálát gyászolva fejt ki, meg tudta volna védeni őt, ami arra a tényre erősít rá, hogy a kilenc hős egyik vitézét, Hektórt védeni akaró amazon királynő erősebb, mint a Hektórt védő férfiak voltak; mégis, mindeközben nem veszik el Pentheszileia nőisége sem, nem írja le őt férfiasként, tulajdonságai és tettei nem teszik őt kevésbé nővé.⁹¹

Lényegében, míg a középkori férfi írók *viragója* a neme ellenére, azt legyőzve, a férfiakhoz hasonlónak válva lett harcos és erős, vált belőle hős, addig Christine- nél éppen a *virago* alakok nőisége, női tulajdonságaik azok, amelyek ebbe a pozícióba juttatják őket. És így jelenik meg Jeanne d'Arc alakja is a *Ditié*-ben: az írónő nem azt magyarázza meg, Jeanne hogyan lett férfias és miért. A lány alakjának meghagyja minden tipikusan női attribútumát, sőt beemeli a szűzzel tradicionálisan nem asszociált anya szerepet is. Így Jeanne fiatal lány, szűz és Franciaország édesanyja, nőiesége ugyanúgy megmarad, miközben harcos, vitéz, aki erősebb és több csodát hajt végre, mint a kilenc hős férfi alakjai. Így jelenik meg Jeanne d'Arc mint Christine de Pizan viragója: egy bátor, harcos, vitéz nő, aki igen, tipikusan férfiakra jellemző tetteket hajt végre, de ezeket nem női neme ellenére, hanem éppen az által teszi.

Konklúzió

Jeanne d'Arc talán egy nagyon radikális, újszerű alak a késő középkorban, aki valóban több határt átlépve testesít meg egy olyan ideált, amit korábban sem a neme, sem a társadalmi csoportja nem tett lehetővé. Ez azonban egy olyan gondolatmenet elindítására ad lehetőséget, amelynek a végén kiderül: a középkori nemi szerepek korántsem voltak olyan kötöttek, mint az elsőre tűnhet, és ellentmondásos módon éppen a látszólagos kötöttségük eredményezi azt, hogy megvizsgálva a kor társadalmát, találhatunk példákat és társadalmi elfogadottságot olyan esetekre, amelyekben a társadalmi nemek hagyományosan bináris vonalon való értelmezése kissé eltolódik. A szigorú ideálok ugyanis azzal jártak, hogy ha valaki nem felelt meg azoknak

⁹⁰ H. Johnston, „Redressing the virago i. m., 455.

⁹¹ Christine de Pizan, *The Book of the City of the Ladies*, ford. Earl Jeffrey Richards (New York: Persea Books, 1982), 40 – 41., 42 – 43., 47., 48 – 51.

valamilyen tulajdonságuk hiánya vagy pont annak jelenléte miatt, máris kívül esett a hagyományos férfi-női skálán és azok elvárásain.

Ez mind különösen feltűnő a férfiak esetében, ugyanis a férfi ideál megjelenítése és a férfiaság sok szempontból fontosabb volt a késő középkor társadalma számára. De amennyiben ezek a tulajdonságok nőknél jelentek meg, az is magyarázatra szorult. A nemiség beszorult egy szexualitás, valamint külső és belső tulajdonságok által határolt dobozba, amely a két nemhez rendelt bizonyos elvárásokat. Ezeknek azonban gyakorlatilag lehetetlen volt tökéletesen megfelelni, és így sok esetben merül fel a kérdés, hogy az adott nemi normák megjelenítését a kor társadalma hogyan próbálta értelmezni. Magyarázatra szorult például a klérus esetében a szexualitás hiánya, valamint a szerzetesek életmódja, ezek pedig már sokszor egyértelműen túlmutatnak a társadalmi nemek kettős állapotú értelmezésén.

Erre a problémára születtek olyan megoldások, mint a *virago*, ami valamilyen értelmet próbált adni annak, hogyan léphet fel egy nő hagyományosan férfi szerepekben. Ezzel a szerepek, amelyben női alakok megjelentek a hagyományban, kitágultak, a női hősök pedig egyre népszerűbbekké váltak. Ez közben felveti a lehetőségét annak is, hogy a késő középkori lovagság elpuhulásával a lovagi hősiesség elnöiesedése zajlik ekkoriban. A harcias szerepben feltűnő, lovagideálnak megfelelő női alakok, mint a kilenc hősnő tehát lehetnek eredményei egy olyan társadalmi folyamatnak, amely során ez a korábban férfias ideál egyre inkább nőiessé válik. A kilenc hősnő motívuma, valamint a *virago* alakok egy alapvetően pozitív viszonyulást jelentenek a harcos női képhez, ám ennek voltak természetesen negatív értelmezési lehetőségei is: a következő évszázadokban, a kora újkor során elterjedt volt a harcos női alakok agresszivitásának ábrázolása a felcserélt társadalmi nemek szerepek fejetlenségében.⁹²

Ragaszkodva a hagyományos férfi-női szerepkörhöz is láthatjuk, hogy a kettő bizonyos esetekben átjárható, ahogyan a *Mutacion*ban Christine átalakulása is mutatja: testi és lelki átalakulás révén maga is férfivá válik, ha a helyzete azt kívánja meg. Azonban szerintem ez sem értelmezhető teljesen a tipikus nemiség keretein belül – a férfi tulajdonságok átvétele, és az átalakulás továbbra sem jelenti azt, hogy az adott személy teljesen elhagyta a nőiségét, hiszen végeredményben a nőiessége az, ami az átalakulás folyamatához vezetett. És ez az, ami tökéletesen kirajzolódik Jeanne d’Arc esetében Christine de Pizan *Ditiéjében*. A lány férfi és női erényeket egyszerre jelenít meg: Isten akaratát végrehajtó, Franciaországot megmentő, férfi

⁹² Natalie Zemon Davis, „A nők felülkerekedése“, in *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*, szerk. Borus Judit (Balassi Kiadó: Budapest, 2001.), 121.

harcosok erejét megszegyenítő vitéz hős, de emellett fiatal lány, szűz, hajadon, tápláló anya, a női nem képviselője.

Olyan ideálok megteremtése, mint a kilenc hős és a kilenc hősnő első benyomásként a nemi szerepek határoltóságát és szigorúságát láttatják, valójában az egyes példák arra segítenek rámutatni, hogy az ideálok tökéletes betartása lehetetlen, és egy olyan példaértékű személy, mint Jeanne d'Arc, aki bizonyos szempontból mindkét ideálhoz kapcsolódik (tulajdonságai inkább a kilenc hőshöz kötnék, de mégis egy nő, akit be is akartak emelni a kilenc hősnő közé), gyakorlatilag átjárhatóvá teheti azt, elmosva a nemek által szabott határokat.

A középkorban tehát léteztek a szigorú nemi szerepek, megvoltak az elvárások és a társadalom felszínes vizsgálata arra engedne következtetni, hogy ezeket igyekeztek tökéletesen be is tartani. A témában való elmélyülés és a középkori társadalom összetettebb tanulmányozása azonban azt mutatja, hogy ezek a szigorú keretek azok könnyű átjárásához vezettek, és a társadalmi nemeket lehetetlen egy adott, hagyományos síkon belül értelmezni. A hősiesség tehát alapvetően függött a nemektől, és létezett meghatározás a férfi és női hősiességre, léteztek férfi és női erények. Ezek azonban sokszor tolódtak el, és nem példátlan, hogy egy nő tűnjön fel a férfi ideál szerepköreiben, ahogyan az láthattuk Jeanne d'Arcnál is, aki ennek ellenére nő marad, és bemutatja a középkori hősiességet a társadalmi nemek keretein túl.

Bibliográfia

Források

Christine de Pizan. *Ditié de Jehanne d’Arc*, szerk. Angus J. Kennedy – Kenneth Varty. (Oxford: Society for the Study of Medieval Languages and Literature, 1997.)

Christine de Pizan. *Othea’s Letter to Hector*, szerk. & ford. Renate Blumenfeld-Kosinski, Earl Jeffrey Richards. (Iter Press – Toronto 2017.)

Christine de Pizan. *The Book of the City of the Ladies*, ford. Earl Jeffrey Richards. (New York: Persea, 1982.)

Christine de Pizan, *The Selected Writings of Christine de Pizan*, ford. Renate Blumenfeld Kosinski – Kevin Brownlee (New York: W. W. Norton & Company, 1997)

Sevillai Izidor. *The Etymologies of Isidore of Seville*, ford. Stephen A. Barney – W. J. Lewis – J. A. Beach – Oliver Berghof (New York: Cambridge University Press, 2006.)

Szakirodalom

Bardsley, Sandy. *Women’s Role in the Middle Ages* (Westport: Greenwood Press, 2007.)

Beard, Mary. *Women as a Force in History: A Study in Traditions and Realities* (New York: Macmillan, 1947.)

Bennet, Judith M. & Karras, Ruth Mazo. „Women, gender and medieval historians“, in *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe* (Oxford: Oxford University Press, 2013.) 1 – 17.

Bolen, Angela R. „The virago paradigm of female sanctity: Constructing the Masculine Woman in Medieval Christianity” (PhD-értekezés, University of Nebraska, 2021.)

Bullough, Vern L. „Transvestites in the Middle Ages“, *American Journal of Sociology* 79. (1974.) 1381 – 1394.

Cassagnes-Brouquet, Sophie. „Penthésilée, reine des Amazones et Preuse, une image de la femme guerrière à la fin du Moyen Âge“, *Clio. Femmes, Genres, Histoire* 20. (2004) 169 – 180.

Cassagnes-Brouquet, Sophie & Dubesset, Mathilde. „La fabrique des héroïnes“, *Clio. Femmes, Genres, Histoire*, 30. (2009), 7 – 16.

Contamine, Philippe. „Point de vue sur la chevalier en France à la fin du Moyen Âge“, *Francia* 4. (1976) 255 – 286.

Crane, Susan. „Clothing and Gender Definition: Joan of Arc“, *The Journal of Medieval and Early Modern Studies* 26./2. (1996), 297 – 320.

Cullum, P. H. „Clergy, Masculinity and Transgression in Late Medieval England“, in *Masculinity in Medieval Europe*, szerk. D. M. Hadley (London: Routledge, 1999), 178 – 196.

Duby, André & Duby, Georges. *Jeanne d’Arc perei* (Budapest: Európa, 1989.)

Fletcher, Christopher. „Corruption at Court? Crisis and the theme of Luxuria in England and France, c. 1340 – 1422., in *The Court as a Stage. England and the Low Countries in the Later Middle Ages*, szerk. Steve Gunn – Antheun Janse. (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2006.) 28 – 38.

Fletcher, Christopher. „Whig interpretation of masculinity?“, in *What is masculinity? Historical Dynamics from Antiquity to the Contemporary World*, szerk. John H. Arnold, Sean Brady (London: Palgrave MacMillan, 2011.) 57 – 75.

Fraioni, Deborah A. *Joan of Arc: The Early Debate*. (Woodbridge: Boydell, 2000.)

Godden, Richard H. „The Medieval Sense of History“, in *Misconceptions about the Middle Ages*, szerk. George Ferzoco – Carolyn Muessig. (Routledge Studies in Medieval Religion and Culture. New York – Abingdon 2008.) 204 – 212.

Dictionnaire du Moyen Age. Szerk. Claude Gauvard, Alain de Libera és Michel Zink (Paris: Press Universitaire de France, 2002.)

Huizinga, Johan. *A középkor alkonya*, ford. Szerb Antal, Tótfalusi István (Budapest: Európa, 1979.)

Johnston, Hope. „Redressing the virago in Christine de Pizan’s *Livre de la cité des dames*“, *Journal of medieval and humanistic studies* 24. (2012), 439 – 460.

Karras, Ruth Mazo. *From Boys to Men. Formations of Masculinity in Late Medieval Europe*. (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2003.)

Karras, Ruth Mazo. „Perfect Men? The Nine Worthies and Masculinities“, Sophus Bugge Annual Lecture 2019. *Collegium Medievale* 33. (2020) 5 – 22.

Keegan, John. *A History of Warfare* (New York: Alfred A. Knopf, 1993.)

Kong, Kathrine. *Lettering the Self in Medieval and Early Modern France*. (Woodbridge: Boydell & Brewer, 2010.)

Krieger, Jennifer. „Nine Heroes/Nine Worthies“, in *Compendium heroicum*, szerk. Ronald G. Ash, Achim Aurnhammer, Georg Feitscher, Anna Schreurs-Morét, Ralf von den Hoff (Frieberg: University of Frieberg, 2024.)

Loomis, Roger Sherman. „Heraldry of Hector or Confusion Worse Confounded“, *Speculum* 42, no. 1 (1967) 32 – 35.

LoPrete, Kimberly A. „Gendering viragos: Medieval Perceptions of Powerful Women“, in *Studies on Medieval and Early Modern women*, szerk. C. Meek & C. Lawless (Dublin: Four Courts, 2005.), 17 – 38.

Legrand, Sandrine. „Hector le sarassin, une figure paradoxale de la littérature medievale“, *Atlantide - Cahiers de l’EA 4276 L’Antique, le Moderne* 2. (2014) 1 – 12.

Maurice, Jean. „Jeanne d’Arc, une archétype de la jeunesse engagée“, *Revue de deux Mondes* (2020) 55 – 59.

McLaughlin, Megan. „The woman warrior: Gender, warfare and society in medieval Europe“, *Women’s Studies* 17. (1990.) 193 – 209.

Molnár, Annamária, „A mizogin Boccaccio? A Corbaccio nőképétől a De mulieribus clarisig“, in: *Tévedések és tévesztések a régi irodalomban*, szerk. Etlinger Mihály – Markó Anita – Pálffy Eszter – Szatmári Áron – Virág Csilla – Vrabély Márk (Budapest: Reciti Kiadó, 2018), 29 – 39.

Molnár, Annamária, „Mítosz és egzegézis. Istennőábrázolás Giovanni Boccaccio De mulieribus claris és Genealogia deorum gentilium című műveiben“ (PhD-disszertáció, Szegedi Tudományegyetem, 2021)

Murray, Jacqueline. „Masculinizing religious life: Sexual Prowess, the Battle of Chastity and Monastic Identity“, in *Holiness and Masculinity in the Middle Ages*, szerk. P. H. Cullum – Kathrine J. Lewis (Cardiff: University of Cardiff Press, 2004), 24 – 42.

Oorts, Paul. „The Reputation of the Trojan Prince Hector in the Middle Ages“ (PhD disszertáció, Pennsylvania State University, 1993)

Salamon, Anne. „Les Neuf Preux: entre édification et glorification“, *Questes* no. 13, (2008.), 38 – 52.

Stone, Rachel. „Masculinity without conflict: Noblemen in Eight- and Ninth-Century Francia“, in *What is masculinity? Historical Dynamics from Antiquity to the Contemporary World*, szerk. John H. Arnold & Sean Brady (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011) 76 – 93.

Swanson, Robert N. „Angels Incarnate: Clergy and Masculinity from Gregorian Reform to Reformation“, in *Masculinity in Medieval Europe*, szerk. D. M. Hadley (London: Routledge, 1999), 160 – 177.

Tumanov, Vladimir. „Mary versus Eve: Paternal Uncertainty and the Christian View of Women“, *Neophilologus* 95 (2011) 507 – 521.

Uhrin, Dorottya. „Szüzesség, szenvedés, szexualitás – a vértanú szüzek kultuszának elterjedése“, in *Magister historiae II.* (Budapest: ELTE BTK Történettudományi Iskola, 2016.) 158 – 178.

Willard, Charity Cannon. *Christine de Pizan: Her life and works* (New York: Persea Books, 1984)

Zemon Davis, Natalie, „A nők felülkerekedése“, in *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban*, szerk. Borus Judit (Balassi Kiadó: Budapest, 2001.) 117 – 138.

